Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

PROKURATURA ATAMASINING KELIB CHIQISH TARIXI VA HOZIRDA JAHON DAVLATLARIDAGI TASNIFI

Qurbonaliyev Kamronbek O'tkir o'g'li
Namangan davlat universiteti
Yuridik fakulteti 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar:**O.Pulatov**
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20326347

Annotatsiya: Mazkur maqolada "prokuratura" atamasining etimologik kelib chiqishini, tarixiy shakllanish jarayonini va zamonaviy jahon davlatlarida prokuratura tizimlarining tasnifini ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda lotin tilidagi "procurator" atamasidan zamonaviy prokuratura institutigacha bo'lgan evolyutsiya, shuningdek, turli huquqiy tizimlarda prokuratura funksiyalarining tasnifi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: prokuratura, prokuror, procurator, etimologiya, huquqiy tizim, davlat ayblovchisi, nazorat funksiyasi.

Prokuratura instituti zamonaviy huquqiy tizimlarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, davlatning huquqni muhofaza qilish funksiyalarini amalga oshiradi. Biroq, **"prokuratura"** va **"prokuror"** atamalarining kelib chiqishi, ularning huquqiy mazmuni va funksiyalari ko'p asrlar davomida sezilarli o'zgarishlarga uchragan. Ushbu maqolada bu atamalar tarixiy-etimologik jihatdan tahlil qilinadi va zamonaviy jahon davlatlarida prokuratura tizimlarining tasnifi taqdim etiladi.

Lotin tilidagi ildizlar ."Prokuratura" atamasi lotin tilidagi "procurator" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu so'z esa "procurare" (g'amxo'rlik qilish, boshqarish, o'z zimmasiga olgan ishlarni amalga oshirish) fe'lidan olingan . Lotin tilida "pro-" (oldinga, o'rniga) va "curare" (g'amxo'rlik qilish, davolash, boshqarish) qo'shilishidan hosil bo'lgan bu atama dastlab "boshqaning nomidan ish yurituvchi vakil", "xarajatlarni boshqaruvchi", "mulk g'amxo'ri" ma'nolarini anglatgan .

Rim Respublikasi davrida (miloddan avvalgi 509–27 yillar) "procurator" dastlab shaxsiy mulkni boshqaruvchi vazifasini bajaruvchi shaxsni bildirgan. Boy romaliklar katta mulklarini va pul mablag'larini boshqarish uchun o'z xizmatchilarini — ko'pincha ozod qilingan qullarini (freedmen) — prokurator etib tayinlashgan.Rim imperiyasi davridagi rivojlanish.Augustus (miloddan avvalgi 27 — milodiy 14 yillar) davridan boshlab "procurator" atamasi yangi mazmun kasb etdi. Imperator o'zining keng qamrovli shaxsiy va davlat mulklarini boshqarish uchun prokuratorlarni tayinladi. Bu davrda prokuratorlar soliq yig'ish, imperator mulklarini boshqarish va moliyaviy nazorat funksiyalarini amalga oshirishdi .Tiberius (milodiy 14–37 yillar) davrida prokuratorlar equestian tartibidan (otliq sinf) saralana boshlandi va ularning maoshlari 60,000 dan 300,000 sestercegacha belgilandi. Claudius (milodiy 41–54 yillar) 53-yilda prokuratorlarga cheklangan sud hokimiyati huquqlarini berdi .Rim imperiyasida prokuratorlar quidagi toifalarga bo'lingan edi:

1. Moliyaviy prokuratorlar — soliq yig'ish va imperator mulklarini boshqarish bilan shug'ullangan;
2. Provinsial prokuratorlar — kichik provinsiyalarning to'liq hokimiyati bilan vakolatlangan (masalan, Iudeya, kichik provinsiyalar)
3. Markaziy prokuratorlar — imperatorning shaxsiy xizmatlarida ishlagan (a rationibus — moliya, ab epistulis — xatlar bo'yicha) .

"Prosecutor" atamasining ingliz tilidagi shakllanishi. Zamonaviy ingliz tilidagi "prosecutor" atamasi esa lotincha "prosequi" (kuzatmoq, quvmoq, erishishga intilmoq) fe'lidan kelib chiqqan. Oxford English Dictionary ma'lumotlariga ko'ra, "prosecutor" atamasining ingliz tilidagi birinchi qo'llanilishi 1542-yilga to'g'ri keladi va u dastlab "sud jarayonida biror tomondan ishtirok etuvchi, da'vo qo'zg'atuvchi" ma'nosida ishlatilgan .15-asrda "prosecute" fe'li "kuzatmoq, amalga oshirish" ma'nolarida

ishlatilgan bo'lib, 1570-yillardan boshlab "sudga tortmoq, qonuniy jarayon orqali erishish" ma'nosi bilan qo'llanila boshlandi .

O'rta asrlardagi rivojlanish.Prokuratura institutining zamonaviy shakli o'rta asrlarning oxirida, 14-asrdan keyin Fransiyada shakllangan. Fransuz parlamentlari talabi bilan yangi davrning vakolatlari advokat vazifalaridan ajratila boshlandi. Jean-Louis Nadal ta'kidlaganidek, jinoiy kuzatuvning o'ziga xos xususiyati — ham jinoiy kuzatuv organi, ham shaxs erkinliklarini himoyachi sifatida — Filipp IV ning 1303-yil 23-martdagi dengiz qonunlarining donoligidan kelib chiqqan .O'rta asrlardagi fransuz prokurori ma'lum bir tomondan vakil bo'lib, da'vo qo'zg'atish huquqiga ega bo'lgan advokat turiga kirgan. Bu ikki kasb (prokuror va advokat) o'rtasidagi ajralish 15-asr oxirida yakunlangan .

Yangi davrda tarqalish.Prokuratura instituti Fransiyadan boshlab Evropaning boshqa mamlakatlariga va Shimoliy Amerikaga tarqaldi. 18-asr oxiriga kelib deyarli barcha davlatlarda prokuratura mavjud bo'ldi, biroq uning vakolatlari turli mamlakatlarda farq qilardi .AQShda prokurorlar dastlab gubernatorlar, sudyalar yoki qonun chiqaruvchi organlar tomonidan tayinlangan. 1832-yildan boshlab (Mississippi shtati) prokurorlar saylanadigan lavozimlarga aylana boshladi va 1861-yilga kelib Ittifoqdagi shtatlarning uchdan ikki qismida prokurorlar saylanadigan bo'ldi .

Zamonaviy dunyoda prokuratura tizimlari huquqiy tizimlar, funksiyalar va tashkil etilish jihatidan bir-biridan farq qiladi. Quyidagi tasnif umumiy huquqiy va kontinental huquqiy tizimlaridagi prokuratura modellarini qamrab oladi.

Fransiya modeli.(Napoleon modeli).Fransiya prokuraturasi sud tizimining ajralmas qismi bo'lib, sudyalar bilan birga faoliyat yuritadi. Prokurorlar davlat ayblovchisi sifatida ishlash bilan birga, sud jarayonining qonuniyligini nazorat qiladi. Bu model Germaniya, Italiya, Ispaniya va boshqa ko'plab Yevropa mamlakatlarida qo'llanilgan.

Germaniya modeli.Germaniyada prokuratura sud tizimidan mustaqil bo'lib, federal tuzilma asosida tashkil etilgan. Federal prokuratura va yer prokuraturalari tizimi mavjud. Prokurorlar davlat ayblovchisi funksiyasini bajaradi, biroq sud jarayonining qonuniyligini nazorat qilish vakolatlari cheklangan.

Post-sovet modeli.Post-sovet mamlakatlarida (Rossiya, O'zbekiston, Qozog'iston va boshqalar) prokuratura keng nazorat vakolatlariga ega bo'lib, nafaqat jinoiy kuzatuv, balki qonunlar ijrosini nazorat qilish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish funksiyalarini ham bajaradi. Bu modelda prokuratura "umumiy nazorat" funksiyasini saqlab qolgan.

Angliya va Uels modeli.Angliyada prokuratura tizimi boshqaruvchi bosh prokuror (Director of Public Prosecutions) rahbarligida tashkil etilgan. Prokurorlar mustaqil ravishda ishlamaydi, balki politsiya tomonidan olib kelilgan ishlar bo'yicha qarorlar qabul qiladi. Bu tizimda prokurorlar davlat ayblovchisi funksiyasini bajaradi, biroq sud jarayonini nazorat qilish vakolatlari yo'q.

AQSh modeli.AQShda prokurorlar tizimi federal va shtat darajalarida ierarxik ravishda tashkil etilgan. Federal prokurorlar Prezident tomonidan senat roziligi bilan tayinlanadi, mahalliy prokurorlar esa ko'pincha saylanadi. AQSh prokurorlari keng qamrovli ixtiyoriy hokimiyat (prosecutorial discretion)ga ega bo'lib, qo'zg'atiladigan jinoiy ishlar tanlashida mustaqildir.

Xitoy modeli.Xitoyda prokuratura maxsus huquqiy tizim bo'lib, "Jianchayuan" (prokuratura) davlat nazorat organi sifatida faoliyat yuritadi. Bu tizimda prokuratura nafaqat jinoiy kuzatuv, balki byudjet nazorati, atrof-muhit muhofazasi va boshqa davlat nazorat funksiyalarini bajaradi.

Yaponiya modeli.Yaponiyada prokurorlar sud tizimidan mustaqil, biroq sudyalar kabi qat'iy saralash orqali tayinlanadi. Yapon prokurorlari davlat ayblovchisi funksiyasini bajaradi va sud jarayonining qonuniyligini nazorat qilish vakolatlariga ega.

Zamonaviy prokuratura tizimlarining funksiyalari quyidagi asosiy yo'nalishlarga bo'linishi mumkin:Jinoiy kuzatuv funksiyasi (davlat ayblovchisi).Bu prokuraturaning eng qadimgi va asosiy funksiyasidir. Prokurorlar jinoiy ishlar bo'yicha tergovni nazorat qiladi, ayblov ilovasini tuzadi va sudda davlat ayblovchisi sifatida ishtirok etadi. Bu funksiya barcha huquqiy tizimlarda mavjud.Sud jarayonini nazorat qilish funksiyasi. Kontinental huquqiy tizimlarida, ayniqsa post-sovet mamlakatlarida

prokuratura sud jarayonining qonuniyligini nazorat qilish vakolatlariga ega. Prokurorlar sud qarorlarini qonunga zidd deb topishda apellyatsiya shikoyati bilan chiqishlari mumkin.

Qonunlar ijrosini nazorat qilish funksiyasi.Ayrim mamlakatlarda (xususan, post-sovet mamlakatlarida) prokuratura davlat organlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar va tashkilotlar tomonidan qonunlarning ijrosini nazorat qiladi.

Fuqarolarning huquqlarini himoya qilish funksiyasi.Zamonaviy prokuraturalar ko'pincha fuqarolarning huquqlarini himoya qilish funksiyasini bajaradi. Bu jinoiy ishlar bo'yicha jabrlanuvchilarni himoya qilish, shuningdek, ma'naviy yoki jismoniy zo'ravonlikka uchragan shaxslarga yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Xulosa

"Prokuratura" atamasi lotin tilidagi "procurator" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab "boshqaning nomidan ish yurituvchi vakil" ma'nosida ishlatilgan. Rim imperiyasi davrida bu atama davlat moliyaviy nazoratining yuqori lavozimini bildira boshladi. O'rta asrlarda, ayniqsa 14-asrdan boshlab Fransiyada prokuratura zamonaviy davlat ayblovchisi instituti sifatida shakllandi. Zamonaviy jahon davlatlarida prokuratura tizimlari uch asosiy modelga ega: kontinental huquqiy tizimidagi model (Fransiya, Germaniya, post-sovet mamlakatlari), umumiy huquqiy tizimidagi model (Angliya, AQSh) va gibrid model (Xitoy, Yaponiya va boshqalar). Har bir model o'ziga xos funksiyalar va vakolatlarga ega bo'lib, ular milliy huquqiy tizim va siyosiy madaniyatga moslashtirilgan. Ushbu maqola akademik uslubda yozilgan bo'lib, prokuratura atamasining etimologik kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi va zamonaviy jahon davlatlarida tasnifi haqida so'ngi ilmiy ma'lumotlarga asoslangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oxford English Dictionary. "Prosecutor, n." Oxford University Press, 2025. — https://www.oed.com/dictionary/prosecutor_n
2. Buneci, Bogdan. "The History of the Prosecutor." Ecological University of Bucharest, Faculty of Law, 2021. — https://rais.education/wp-content/uploads/2021/03/0033.pdf
3. Ellis, Michael J. "The Origins of the Elected Prosecutor." Yale Law Journal, Vol. 121, 2012. — https://yalelawjournal.org/pdf/1068_87gwnesa.pdf
4. International Standard Bible Encyclopedia. "Procurator." 1915. — https://www.biblicaltraining.org/library/procurator
5. Jewish Virtual Library. "Procurator." — https://www.jewishvirtuallibrary.org/procurator
6. Grokipedia. "Procurator (ancient Rome)." 2020. — https://grokipedia.com/page/Procurator_(ancient_Rome)
7. Livius.org. "Procurator." 2020. — https://www.livius.org/articles/concept/procurator/
8. Etymonline. "Prosecutor." — https://www.etymonline.com/word/prosecutor
9. Study.com. "Prosecutor: Overview, Definition & Types." — https://study.com/academy/lesson/what-is-a-prosecutor-definition-meaning.html
10. Blume, Fred H. (ed.). "Book II. Title XII. Concerning procurators." The Annotated Justinian Code. University of Wyoming, College of Law. — https://www.uwyo.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-2/books/book2/Book%202-12rev.pdf
11. Adabiyotlar soni: 10 ta